

Ez az ünnepi irodalmi est is a Štúr-korszak költői alkotásainak szentelt koszorúja. Nem is a sírra helyezett koszorú, hanem az elismerés, a dicsőséget elért élő mű elismerésének szimbóluma. De több is, mint a magyar és csehszlovák nép mai kapcsolatainak jelképe. A közös sors törvényszerűségeinek kifejezésre juttatása, mely már régóta meghatározta nemzeteink közös történelmét, azoknak az ellentmondásoknak és sajátságoknak ellenére, melyekből az újjászülető ifjú erő, a feltétlen szabadság és nemzeteink igazság és szépség iránti természetes ösztöne nőtt ki, mely életünk törvényévé lett.

BENEDEK MARCELL

NAPLÓMAT OLVASOM*

„Elhatároztam, hogy író leszek!”

1893 karácsonyán. Elhatároztam, hogy író leszek! . . .

Tudom, hogy vakmerő elhatározás ez egy 3. elemistától, akit még ősszel (éppen 8. szül. napján) összeszidott a házitanítója (Földes bácsi, Édesapának volt iskolatársa és most segéd-szerkesztője a *Nemzeti Iskolá*-nál; otthon tanít, csak jövőre fognak iskolába járattani), szóval összeszidott, mert az összes füzetemre és könyveimre csúnya macskakaparással írtam rá a nevemet, mert azt gondoltam, hogy egy 3. el. oszt. tanuló már írhat olyan csúnyán, mint a felnőttek. Emlékszem, Földes bácsi azt mondta: ne csúnyán akarj írni, ha olyan nagy legény vagy, próbálj olyan szépen írni, mint apád! Nem értettem meg mindjárt, mert Édesapa írása nem csúnya ugyan, de mégsem olyan, mint egy szépírás-minta. De gondolkoztam és most már értem, hogy nem az írás külalakjáról beszélt. Nem is a helyesírásról, ámbár az nagyon fontos. Büszke vagyok a helyesírásomra. Amikor az 1. elemiből magánvizsgáztam, az igazgató úr, meg az iskolaszéki tag előtt, és Édesapa is ott volt, az igazgató úr az ölébe vett és úgy kérdezett. Aztán leültettek az asztalhoz és diktáltak nekem. Amikor az igazgató úr elolvasta, csudálkozva kiáltott fel: Soha életemben nem láttam 1. el. isk. tanulót, aki egyetlen helyesírás hibát sem ejt! Azóta is vigyázok a helyesírásra!

De ne hidd, kedves olvasóm, hogy csak ennyi közöm van az irodalomhoz. Amikor Földes bácsi elvitt a Történelmi Képtárba és elmagyarázta a képek tartalmát, pl. Mátyás király legyőzi Holubárt, vagy Dobozy Mihály és hitvese stb., én ezekből mind elbeszélést írtam. Nagyon kíváncsi vagyok, más elemisták is szoktak-e így írni. Sajnos, nem ismerek egyet sem. Szeretnék is már iskolába járni, de eddig nem engedtek, mert olyan vékony vagyok és annyit betegeskedem. Mondogatják, hogy háromszor mentettek ki a halál torkából.

Hát ez az oka annak, hogy nem adtak iskolába és nem is igen ismerek más gyereket, mint a testvéreimet. Nagyon szeretjük egymást, ámbár én egy kicsit irigykedem rájuk, ők mind olyan jól alszanak, én meg annyit gondolkozom mindig elalvás előtt! Öten vagyunk, de a két kicsi, Loli és Elek (Szipitykó) még nem számít. Jancsi ötnegyed évvel fiatalabb nálam, Mariska meg űtána egy évvel következett. Őt Aranyvirágnak keresztelte el Édesapa, gyönyörű szőke haja miatt. Nekem is van melléknevem, de nem olyan költői. Engem Lajbina neveznek Édesapa íróbarátai, mert őt Zekének becézték, amikor székely kabátjában közéjük került, s ez volt írói álneve is. Azt mondták, hogy a Zeke fia csak Lajbi lehet.

Édesapa sokszor magával visz, ha kiadóknál vagy szerkesztőségekbe van dolga. Sok híres író ismerek már és mind nagyon kedvesek voltak hozzám. Egyszer az Athenaeum épü-

* Ezen a címen készül Benedek Marcell önéletrajza, amelynek irodalomtörténeti érdekű részeitől alább szemelvényeket adunk. Az önéletrajz formája fiktív napló az író nyolc éves korától (1893) szülei haláláig (1929). Minden esztendő anyagához reflexiók fűződnek 1953–55-ből: ezek részben visszatekintő önbírálatot adnak, részben pedig, szabad asszociációk segítségével, időrend nélkül, a legutóbbi napokig elmondják az író életét. A szerk.

letébe mentünk, egy sárga, egyemeletes házba, közel a Hatvani utcához. Itt adják ki Petőfi költeményeit, mondta Édesapa. Vadnay Károly bácsihoz mentünk. Nagyon öreg és a *Fővárosi Lapokat* szerkeszti, amelyben csak vers és elbeszélés van. Kérdezte, nem hoztam-e kéziratot a lapjának. Szégyeltem magamat és hallgattam. Édesapa azt mondta: én azt hiszem, hoz majd, Károly bátyám. Szeretném megérni, mondta Vadnay bácsi.

A Franklinnál is voltunk, az sokkal szebb és nagyobb, mint az Athenaeum. Itt Arany Jánost adják ki. Én a szomszéd házban születtem, de már nem ott lakunk. Apa beszélgetett az egyik igazgatóval és egyszer csak hallom, hogy valakiért föl kell üzenni a nyomdába. Édesapa megkérdezte: föl mernél-e menni? Úgysem láttál még szedőtermet. Tudom, miért kérdezte. Otthon mindig bosszantanak a féltékenységem miatt. Nem szeretek egy boltba bemenni, zavarba jövök, ha a segítők kérdeznek valamit, és attól is húzódozom, ha ismerősökhöz küldenek valami üzenettel. De az igazgató előtt szégyeltem mutatni a gyávaságomat és azt mondtam, szívesen fölmegeyek. Megmagyarázták, merre kell mennem. Az üzenet az volt, hogy Horák mettől úr legyen szíves lejönni az igazgató úrhoz. Főlrtem és dobogó szívvel álltam meg a szedőterem ajtaja előtt. Összeszedtem a bátorságomat és benyitottam. Egy pillanatig kábultan néztem a sok embert, aki egy-egy ferde, sok négyszögre felosztott állványról gyorsan kapkodva szedett valamit a balkezében tartott valamibe. (Édesapa azóta megmagyarázta, hogy az ólombetűket rakják az ún. szedővasba, s ha egy sorral elkészültek, azt leteszik a többihez az asztalra.) Egyszerre csak megáll előttem egy bozontos barna szakállú kis ember, feketefoltos köpenyben. Próbálok hangot adni, de már rámszól: Vegye le a kalapját. Szerettem volna a föld alá süllyedni. Széles, felhajló karimájú szalmakalap volt rajtam, nem is szerettem, mert gyerekesnek tartottam, leggyerekesebb az volt benne, hogy gumiszalag erősítette a államhoz, nehéz volt föltenni és levenni, az igazgató szobájában is a fejemen volt. Most ijedten leráncigáltam. Nem tudom már, hogyan makogtam el az üzenetet. Kiderült, hogy éppen Horák úrral beszélek. Velem együtt jött le az első emeletre s közben kérdezgetett olyanokat, amiket gyerekektől szokás, hányadikba járok, hogy tanulok stb. Nem látszott rajta, hogy haragudnék a kalap miatt, de én olyan zavarban voltam, hogy hülyének tarthattam. Különben is mindig rosszul éreztem magamat olyan emberek közt, akik semmit sem tudnak rólam, ezért sem szeretek boltba járni. Megszoktam, hogy Édesapámnak a *Magyar Hírlapba* írt tárcáiból meg a könyveiből mindenki ismeri a gyermekeit, tudja, hogy mi történt a gyerekszobánkban, hányan vagyunk és melyiknek milyen kedves esetei voltak. Aki ezt nem tudja, azzal én nem tudok beszélni.

Hát most pedig tudd meg, kedves olvasóm, azt, amit mostanáig olyan nehezen hallgattam el, pedig azért ültem le, hogy ezt megírjam: *megjelentem nyomtatásban!* . . .

Úgy-e, meg vagy lepve, kedves olvasó? Megvallom, én is meg voltam lepve, amikor a karácsonyfa alatt, az ajándékba kapott könyvek tetején — *Petőfi összes költeményei, Az új földesúr* Jókaitól — meglátom a *Kis Világ* karácsonyi ajándékkönyvét. A *Kis Világ* a *Magyar Hírlap* gyermeklap-melléklete. Édesapa és Kürthy Emil bácsi szerkesztik. Édesapa néha megengedi, hogy segítsek neki a lap korrektúrájában, mert olyan jól tudom a helyesírást. Az ajándékkönyv egy 32 oldalas, kis szürke füzet. Kinyitom és tüstént rásik a szemem egy rajzra, amelyen egy kislány meg egy csacsi áll egy gerendán ferdén keresztülfektetett deszkán — fenn a fiú, lenn a csacsi — meg a következőre, ahol a csacsi már szalad, a gyerek pedig lehengeredett a deszkáról. A két rajzhoz képmagyarázat tartozik, majdnem két oldal a kis füzetben. A címe: *Melyik a nagyobb csacsi?* Alatta pedig az író neve: *Mirci-Murci-Marci*. Olvasni kezdem. De hiszen ezt én írtam! Ősszel beteg voltam, Édesapa odahozta ágyamhoz a két rajzot s megkérdezte: írnál-e hozzá képmagyarázatot? Sok ilyet olvastam már. Egyszeribe megírtam. Édesapa elolvasta, mosolygott, megsimogatta a fejemet és eltette az írást. Azóta nem hallottam róla és most . . . nyomtatásban láttam!

Hát most már tudod, kedves olvasóm: ezért határoztam el, hogy író leszek! . . .

Találkozás a magyar nemzettel

1894. március 15. Soha életemben nem voltunk ilyen szomorúak nemzetünk legnagyobb ünnepén. Kossuth Lajos súlyos beteg!!! . . . Mostanában minden reggel elkérem a szobalánytól az újságot, mielőtt Édesapához beviszi és izgatottan keresem az orvosi jelentést. Nem sok jó van benne! Kossuth Lajos 92 éves! Micsoda életkor! Mintha Isten testben is örökéletűnek szánta volna nemzetünk halhatatlan fiát! Édesapa is, Földes bácsi is sokat beszélt róla, és én, aki lángolóan lelkesedem a népszabadságért és szívemből gyűlölöm az elnyomó Habsburgokat, az aradi 13 hóhérait, szívesen meghalnék, ha életem árán Kossuth életét meghosszabbíthatnám!

Március 21. Meghalt! . . . Édesapa hozta a hírt a szerkesztőségéből. Görcsös sírásra fakadtam, alig tudtak lecsendesíteni. Kis testvéreim ijedten néztek és ők is pityeregni kezdtek. Óh, Istenem, ők még nem sejtik, mit veszített hazánk és nemzetünk! . . .

Április. Sokáig nem nyitottalak ki, kedves naplóm! Izgalmas napokat éltünk át. Kossuth temetésére készült az ország. Hazahozták, feleségének és leányának holttestével együtt. A gyáva kormány nem merte érdemeit törvénybe iktatni! Mindennap sokszor szaladtunk az ablakhoz: jönnek a tüntetők! Abcugolták a gyáva minisztereket, az aljas kormánypártot. Közben az újságok leírták a szent holttesteket hozó vonat utazását. Mindenütt lelkes tömegek tódultak az állomásokra és virággal halmozták el a vonatot. Csak Ausztriában zárták el a közönség elől! Igen. Ferencz József holtában is retteg nagy ellenfelétől! Nem látja be, hogy neki használna legtöbbit, ha koszorút küldene ravatalára! De jól van ez így, csak táplálja tovább gyűlöletünket az elnyomó Habsburgok ellen!

A város tele fekete zászlóval és drapériával. Velünk szemközt a New York-palota hatalmas oszlopait egészen feketébe vonták.

A mi erkélyünkről is leng a gyászlobogó.

A temetés napján, március 31-én, már reggel az egész család az ablakokba telepedett. Rokonok is jöttek, hogy tőlünk nézzék, mert a menet az Erzsébet körúton vonul végig. Idegenek pénzért akartak ablakot bérelni nálunk, de ablak helyett ajtót mutattunk nekik.

Óh, ha le tudnám írni ezt a menetet, a koszorúskocsikat, a halottaskocsi nyomában vonuló tömeget! Körülöttem sokat beszéltek arról, kik voltak a politikusok és egyéb nagyurak közül, akik gyáván megszöktek a temetés elől! Mit bántam én! Jöttek, tizenhatos sorokban, a körút egész szélességében, órákon és órákon keresztül, az egyszerű emberek, az ország népe! Férfiak, nők lassú, méltóságos lépésekkel, komoly, megilletődött arcok, sok Kossuthszakáll, csupa fekete ruha, fekete kendő, táblák, alföldi, dunántúli, felvidéki, erdélyi falvak, városok nevével, néha megrekedt a menet, de ekkor sem bomlott fel, a csöndet egy hang sem törte meg, gyász ült arcokon, ruhákon, szívekben! Talán dac is, hiszen a hivatalos urak bizonyosan nem örültek annak, hogy az egész ország népe fölkerelkedik, Pestre zarándokol és megszegyeníti őket hitvány megalkuvásukért, gyáva elsomfordálásukért!

Nem mozdultunk az ablaktól, étlen-szomján vártuk meg mindnyájan, hogy a menet vége is bekarányorodjék a Kerepesi útra. Amikor eltűnt szemünk elől, Édesapa odalépett hozzám, könnyes szemmel tette kezét a vállamra és azt mondta:

— Jegyezd meg ezt a napot, édes fiam, elmondhatod, hogy szemtől-szembe láttad a magyar nemzetet.

A Thália

(1903—1909)

Verőfényes őszi délután. A verőfény hírért Lukács Gyuri hozta meg a Vörösmarty utcai ebédlőbe, ahová déli verőn sem süt be a nap. Hamar elűntük a négy ajtó csukogatását és sétálni mentünk a Duna felé. A Petőfi térnél megpillantottunk egy indulni készülő hajót. Felpattantunk rá és elhajókáztunk a Margitsziget felső végéig, hogy onnan majd gyalog jöjjünk vissza.

A hajón a színházakra terelődött a szó. Ez most leggyakoribb témánk. Sokat járunk színházba és rendszeren bosszankodunk mindenben: előadott és elő nem adott darabokon, játéktípuson, rendezésen. Úgy érezzük, hogy a Nemzeti Színház megállt valahol 1850-nél, a Vígszínház 1880-nál — az egyikben modoros, éneklő beszéd uralkodik, a másikban olyan naturalizmus, amely minden darabot ugyanazzal a „természetességgel” pörget le, akár illik hozzá, akár nem. Igazán modern darabot egyik sem mer játszani; a Nemzeti Színház Ibsen *Nóra*-jáig jutott el, a Vígszínház kipróbált hatású franciákból él.

— Az állami és az üzleti színház mindenütt a világon ezt csinálja, — mondja Gyuri. — Csakhogy a franciáknál, németeknél vannak avantgardista színházak s azoknak az eredményeit lassan átveszik a többiek is...

Nem először beszélgettünk Antoine Théâtre Libre-jéről, Brahm *Freie Bühne*-jéről, amelyek már a 80-as évek óta harcolnak a modern drámáért, modern színjátszásért és rendezésért. Sok darabot ismertünk, amely színrekerülését nekik köszönhette, de ezeknek előadására nálunk gondolni sem lehetett.

Most szóba hozott Gyuri valamit, amiről eddig nem hallottam.

— Bécsben egyetemi hallgatók csináltak egy színházegyesületet... ilyesmivel kelene nekünk is megpróbálkoznunk.

Engem első szóra lángbaborított ez a gondolat.

— Igen! Ezt kell megpróbálni! És meg is fogjuk!

Gyuri bölcsen mosolygott hirtelen lelkesedésemre és kezdte a nehézségeket felsorolni. Kivel? Mivel? Hogyan? Miből?

Én nem tágitottam.

— Vannak értelmes barátaink, akikkel elindíthatjuk a dolgot. Pénz nem kell sok, azt összeszedjük nénik-bácsik közt — a ti tánctanfolyamotok résztvevőit rászabadítjuk a Lipótvárosra. Műkedvelőkkel játszhatunk, mint Antoine... azokat nem rontotta még el a színi akadémia.

Nem sokat láttunk visszafelé jövet a sziget gyönyörű őszi lombjaiból, a *Cyrano V.* felvonására emlékeztető levélhullásból. Az avant-garde színház gondolata egyformán lelkesített mindkettőnket, de Gyuri az advocatus diaboli szerepét játszotta saját eszméjével szemben — én pedig biztam és nem engedtem magamat elcsüggeszteni.

Késő estig voltunk együtt. Nem határoztunk semmit, de én tudtam, hogy nem hagyok nyugtot Gyurinak, amíg nem kezdünk hozzá a dologhoz.

Gyuri megismertetett egy jogász-kollégájával. Azt mondja, ragyogó eszű fiú. Bánóczi Lászlónak hívják, az irodalomtörténész Bánóczi József fia. Beszélt vele a színház eszméjéről. Bánóczi tökéletesen meggyőzte arról, hogy ezt ma nálunk lehetetlen megvalósítani. Össze is akart hozni bennünket, hadd lássak én is tisztán.

Nos, megvolt a találkozás. Bánóczi kistermetű, zömök fiú, kézszorítása, tekintete, erősen tagolt beszéde csupa energia. (Ilyen ember ne tudná a mi színházunkat megcsinálni?)

Hosszú volt a vita. A józan ész két képviselője harcolt az én naiv rajongásom ellen. A végén — én győztem. Mielőtt elváltunk, már megszövegeztük a tájékoztatást kérő levelet a bécsi *Akademischer Verein*-hez és összeállítottunk vagy száz darabcímet: a leendő modern színház műsorát.

— — Az avant-garde színház dolgában egy darabig nem történt semmi. Aztán egyszerre csak üzenetet kaptunk: Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház segédrendezője, hírt hallotta tervünknek és beszélni szeretne velünk. Megjelentünk Bánóczi Lacival és Lukács Gyurival a Centrál-kávéházban. Szakállas, kerekképű, enyhén raccsoló fiatalember fogadott (nálunk talán 6—8 évvel idősebb). Hamar megértettük egymást; megállapodtunk abban, amit mi amúgy is terveztünk, hogy a vállalkozást egyesületi alapra helyezzük és most már haladéktalanul megkezdjük a szervezést.

— — — Január 24-én megvolt az első értekezlet Gyuriék lakásán. Bánóczy elnökölt. Úgy látszik, akár mennyire ódzkodik is (főleg zsidó volta miatt) — vállalnia kell az elnökséget. Magyarországon mindenhez könnyű elnököt találni, de ettől a vállalkozástól mindenki fél, egyik visszautasítást a másik után kaptuk, s aki végre vállalta volna, olyan népszerűtlen volt barátaink körében is, hogy sürgősen meg kellett szabadulnunk tőle. Maradt Bánóczy. Én bízom eszében és energiájában.

Az értekezleten vagy harmincan voltunk, fiatal tanárok, filozófusok (Szilágyi Sándor, Lengyel Miklós, Bauer Herbert, aki Balázs Béla néven kezd írni, Glück Kálmán, Hóman Bálint, Polgár Géza, Tóth András — és muzsikusok is, Kodály Zoltán, Toldy László stb.)

Megszövegeztük a taggyűjtő felhívást és munkához láttunk. Tánckurzuson szerzett barátaink nagyon szépen dolgoztak. A szerény, félénk Dalnoky Lujza nekem nyújtotta át gyűjtése eredményét : több mint másfélezer korona volt, a további kötelezettségekről nem beszélve.

— — — Március 27. Alakuló közgyűlés a Vasúti és Hajózási Klub termében. Hevesi Sándor elmagyarázza céljainkat. Az alapszabályokat elfogadják. Nevünk: *Thália-társaság*. Elnök : Bánóczy. Minden tényleges hatalom hármunknak, a „művészi bizottság”-nak kezében. Hevesi a „főlkért szakember”.

— — — Közben nem feledkeztünk meg a *Thália*-ról. Bújtuk Glückkel a könyvkereskedéseket. Modern darabokat kerestünk. Amikor a művészi bizottság nyaralni indult, még nem tudtuk, mi lesz a megnyitó darab.

Kutatásunk során kezünkbe akadt a Reclam-Bibliothek egy füzete : Csehov *Sirály*-a. Elolvastuk és mind a ketten megállapítottuk: megvan a megnyitó darab! Tudtuk, hogy Gyuri és Laci Berlinben vannak (körütagásunk során találkoznunk is kellett) —sürgősen táviratot menesztettünk nekik : „Reclam . . . ennyi és ennyiedik szám.”

Hamburgból egy D-Zug valósággal elröpít Berlinbe. Gyuri és Laci a maguk penziójában szereztek nekünk szobát. A beszélgetés főtémája természetesen a *Thália*. A *Sirály*-ra ők már előttünk is gondoltak. Tőlük tudjuk meg, mit jelentett ez a darab Sztaniszlavszkij Művész-színházának életében. Abban maradunk, hogy ha jól ki tudjuk osztani a szerepeket, csakugyan ezzel a darabbal indulunk : ennek sokatmondó program-jelentősége is lesz.

— — — A *Thália* iránt érdeklődő ifjúság megrohanja a könyvesboltokat. A *Sirály* Reclam-beli fordításának minden példánya elkél, sietve újra kell rendelni . . . Mi azonban, seregszemlét tartva színészeink és műkedvelőink között, hamar belátjuk, hogy a darabot egyelőre nem tudjuk „kiosztani”. Különböző is : mielőtt elhatároznók, hogy mit játszunk, tudnunk kellene azt is : *hol?* A kérdés könnyűnek látszott — és szinte megoldhatatlan. Nincs Pesten színjátszásra félig-meddig alkalmas terem, amelyet akár a legalkalmatlanabb időre is megkaphatnánk. Egyre lejjebb-lejjebb kellett szállnunk az igényeinkkel. Már tudtuk azt is, hogy mit játszunk : négy különböző stílusú egyfelvonásost, hogy művészi elvünket, a szerzők stílusához való alkalmazkodást, mindjárt az első estén megvilágítsuk. Goethe, Courteline, Edward Brandes, egy Mongré álnévű német az első szerzőink. Már javában próbálunk Lukácsék Széchenyi utcai ócska házában egy üres lakásában — és még nem tudjuk, hol lesz a bemutató. A sok visszautasítás, hiábavaló tárgyalás vége : a Rottenbiller utcába, Feld papa gyermekszínházába kell majd becsődíteni — nemcsak ifjú, modern híveinket, hanem pénzes pártfogóinkat is!

Minden próbán ottvagyunk ; sokat tanulunk Hevesitől. Én különösen arra figyelek, amikor *beszélni* tanítja a színészeket. Nem nagy hang kell, hanem gondosan tagolt kiejtés! Ennek még tanár koromban is hasznát vehetem.

— — — Az első este első darabjának, Goethe *Testvérek*-jének egyik próbáján kínos dolog történt. Erőt kellett vennem magamon, hogy személyi okokból mindjárt a kezdet kezdetén el ne szakadjak a szívemhez nőtt vállalkozástól.

Wilhelm szerepét Galamb, Fabricét Lehel játszotta, a leány Moly Margit volt, a Hevesi mellett „szakemberként” szereplő Moly Tamás testvérhúga. Galambban Hevesi nagy színészi tehetséget látott. Minden rendben lett volna — de egyszer Lehel szokott nyersségével szólt rá Moly Margitra, aki valahol túlságosan hosszú szünetet tartott :

Nyögje már ki!

Színházban ennél cifrább szavak is szoktak elhangzani, de Moly Margit érzékenyen fogta fel a dolgot és sirva ment le a dobogóról. Hevesi és a művészi bizottság tüstént összeült, mint bíróság. Elhatározták, hogy példát kell statuálni : A *Thália*-ban tilos minden modor-talanság. Nem tudtam megakadályozni az ítéletet : Lehel közreműködéséről lemondanak. Galamb, igen helyesen, tüstént azonosította magát régi barátjával : együtt távoztak. Érzésem szerint nekem is ezt kellett volna tennem, de a barátságon győzött az ügghöz való ragaszkodás. Galamb és Lehel nehezen bocsátottak meg nekem.

— — — November 25-én, pénteken megvolt a *Thália* bemutató előadása. Őszinte siker. Színészeink közül Forgács Rózsit, Dobi Ferencet, Sándor Józsefet, Kürti Józsefet egyszerre fölfedezte a közönség is, a kritika is. Forró Pál, a fiatal író, az egyetlen műkedvelő, aki (két szerepben is) kellemesen tűnt fel. Egy kis szerepet Bauer Herbert is vállalt (álnéven), éppen csak hogy a színpaddal közelebbről megismerkedjék.

(A jegyeket a Széchenyi utcában árusítottuk. A bemutató délutánján én voltam az utolsó inspekciós, már szmokingban. Amikor egy ridegképű ismeretlen úr két hatkoronás jegyet váltott, távozása után kánkánt táncoltam.)

A *Thália* nem maradhat meg a gyermekszínházban, ez nyilvánvaló. Új harcok kezdődnek a helyiségért. Közben próbáljuk Strindberg sötét drámáját, az *Apá*-t — ismét úgy, hogy nem tudjuk, hol fog színré kerülni. A nő főszerepre fölfedeztünk egy már nem egészen fiatal; nyugodt, anyás modorú leányt : Forrai Rózsit. A szerep ridegsége idegen a természetétől, annál csodálatosabb, hátborzongató tökéletességgel játssza már az első próbákon is. Remek előadás lesz, ha megérvük. A kapitány Kürti József; Doktor Jánosnak és Sándor Jósának van még nagy szerepe.

— A bizonytalanságban ellanyhul a munkakedvünk. Megesik, hogy minden különösebb ok nélkül három hétig szünetelnek a próbák. A *Thália* kávéházakban él, a *Magyar Világ*-ban, aztán a *Baross*-ban. Odajár közénk Pethes Imre, mindnyájunk színész-ideálja, a „Fejedelem” — az egyetlen, akit nem lehet utánozni, mert nincs „modora”. Másik színész-barátunk Horváth Jenő, a kövér „Tutyu”. Késő éjszakáig elbölcseledünk és humorizálunk velük, Hevesivel, Moly Tamással, Márkus Lászlóval. A kávéházban kezdek rászokni a cigarettázásra. Tárca nem hordok, a pincéknél vásárlók egy-egy estére valót.

Különböző befolyásokat mozgatunk meg. Végül is, a Nemzeti Színház, heves gyűlölködését legyőzve, engedélyt kapunk, hogy a Várszínházban játsszunk. Görög ajándék : a pestieket nehéz a Várba felcsalni, a budai polgárok nem vesznek rólunk tudomást. Az *Apá* első (és egyelőre utolsó) előadására csak háromnegyedrészen telik meg a színház. A Nemzeti gyűlölködése a jegyszédőkre is elragadt. Lehet, hogy titkos utasításuk is van : egész előadás alatt lármásan jönnek-mennek a folyosókon, hangosan csapkodják az ajtókat. Benn : siker, ámbár érezzük, hogy Strindberg megfagyasztja a vért a mi közönségünkben is.

— — — Három hét múlva újabb bemutató, most már robbanó sikerrel. Hebbel *Mária Magdolna*-ját játsszuk ; a leány szerepében Forgács Rózi mint kész, nagy tragika áll a közönség előtt. A többi is — Kürti, Dobi, Sándor, Doktor — tökéletesen olvad bele a Hevesi-teremtette együttesbe. (Az én gimnazista-kori fordításomat nem lehetett felhasználni; arra, hogy teljesen átdolgozzam, nem értem rá : alapvizsgára készültem. Márkus László fordította le úgy, hogy előbb törölték a kihagyandó részeket.)

A *Mária Magdolna* bemutatóján összeölelkezett az örök-igaz művészet két távoli nemzedéke : Prielle Kornélia megjelent egy páholyban és felvonásközben virágot osztogatott a szereplők közt.

Ezzel az estével a *Thália* első szezonya véget is ért. A két első bemutató anyagát — az egyfelvonásosokat és a Strindberg-darabot — könyvben is kiadtuk.

A *Thália* történetében, úgy látszik, legsúlyosabb probléma a hely-kérdés marad. A Várszínházban nem lehet boldogulni. Kétségbeesésünkben elfogadtuk Moly Tamás ajánlatát: ő, rokonai kapcsolatai révén, el tudja intézni, hogy vasárnap délutánokra megkapjuk a — Folies Caprice helyiségét. Nemes bort nemtelenebb serlegből nem ivott még senki — de hát élet-halál kérdése volt. A megállapodást megkötöttük. És híveink (a férfiak huncut mosollyal, a tánciskolai barátok és az egyetemi diáklányok kíváncsi borzongással) megjelentek a *Solness építőmester* bemutatóján a Révai utcai mulatóhely kéteshírű nézőterén. És Ibsen itt is győzött, hála Dobinak, Forgács Rózsának és Hevesi rendezésének. (Engem negyven próba után is megrendít ez a darab. Az ifjúság bosszúja! Szentül hiszem, hogy ha megöregszem, nem fogok irigykedni a fiatalokra.)

Heyermans drámája, a *Remény*, a bezabiztosított és pusztulásba küldött rozoga hajó története, nagy sikerrel került színre. Ennek a darabnak nagy része volt abban, hogy Bánóczy megegyezett a szociáldemokrata párt vezetőségével: a *Thália* rendszeres előadásokat tart a szervezett munkásság számára; a jegyek ára minimális, éppen csak a napi költségek fedezésére elég. (Így is megvolt az az előnye, hogy a vasárnap délutánokat kihasználhattuk és színészeinket fizethettük.) Felújítottuk a munkás-közönség számára az *Apá-t*, *Mária Magdolná-t* és néhány egyfelvonást is. A pártvezetőség ragaszkodott ahhoz, hogy minden alkalommal bevezető előadás magyarázza meg a darabot szocialista szempontból. Nekem nagy tanulság volt, hogy a munkás-közönség (asszonyostul) nagy figyelemmel, érdeklődéssel, feszült izgalommal hallgatta azokat a darabokat, amelyekhez mi a polgári közönségnek csak legkulturáltabb rétegét tudtuk becsalogatni — de a bevezető előadásokra nem volt kíváncsi; azok — bár fegyelmezett csöndben — észrevehető unalomba és közönybe fulladtak. A pártvezetőség nem vonta le a következtetést, de én levontam a magam számára: a művészetet nem kell szájába rágni a legegyszerűbb közönségnek sem. Rá kell bízni a művészetre, hogy hasson magától.

— — — A *Thália* próbahelyisége Lukácsék házából egy Szűz utcai műterembe került át. Regényes, stilszerű környezet. Bútorzata egy dobogó és néhány szék. Harmadik szezunk nagyszerű emelkedés. A társulat megszaporodott egy zseniális gyerekkel, aki most került ki a színiakadémiáról: Törzs Jenőnek hívják. Másik kitűnő új színészünk Garas Márton. Aztán itt van Báthory Giza. A *Vadkacsa* előadására Reinhardték is büszkéek lehetnének. Törzs volt Gregers Werle, Somlay Artur Relling doktor... Előadtuk *Nóra-t* is, a Törzs—Garas—Forgács Rózi trióval. Ibsent a munkásoknak is sikerrel játsszuk. Ki mondja, hogy a *Vadkacsa* érthetetlen?

Courteline kis darabjaiban a kövér Huszár Károly remekel. Pufinak becézzük.

Tavasszal magyar író avattunk. Eddig is játszottunk már darabot magyar szerzőtől. Szemere György *Siralomház-át* az első előadás után átvette tőlünk a Nemzeti Színház; egy pályázatunkon feltűnt egyfelvonásossal is megpróbálkoztunk; de Lengyel Menyhért *Nagy fejedelem* új író felfedezése volt. Ezen a zsúfolt tavaszon játszottuk D'Annunzio *Holtváros-át*, Márkus László díszleteivel — és befejezésül Hauptmann *Elgá-ját*. (Májusi vasárnap délután. A pénztárban Bálint Lulu ül és a közönség ostromának hatása alatt önhatalmúlag fölemeli a pótszékek árát!) Istenem, ha így emelkedünk tovább...

— — — A *Thália* sorsa a harmadik, gyönyörű szezonzáró után, kétségbeesett küszködéssé kezd válni. Először is: pompás színészeket fedeztünk fel a nagy színházak számára és még csak sok pénzükbe sem került, hogy sorba elcsalják tőlünk a legjobbakat. Nem is haragudhattunk szegényekre, amikor a biztos kenyér kedvéért otthagytak bennünket a második garnitúrával.

De ennél is nagyobb baj, hogy a koalíciós kormány rendőrsége — a színházak ura — nem bocsátja meg nekünk a szocialistákkal rendezett munkás-előadásokat. A Folies—Capriceban nem engednek tovább játszani. „Tűzrendészeti szempontból” csak vasfüggőnyvel ellá-

tott színpadon lehet *befejezett cselekményű* darabokat előadni. A rendőrséggel szemben hiábavaló minden fáradozás, minden összeköttetés. Próbáljuk a sajtóban megtámadni: lehetetlen. A sajtó nem nyúzhat a kormánynak semmiféle expozitúrájához! Persze teljes sajtószabadság van, de . . . Legfőljebb a *Népszava* állna rendelkezésünkre, erre azonban gondolni sem lehet: többet árt, mint használ.

A *Thália* vezetése egészen Bánóczi Laci nyakába szakad. Hevesít utóbbi időben egyre jobban lekötötte a Nemzeti Színház, most meg a Népszínház-Vígopera veszi el minden pillanatát.

Apám levelet írt Apponyinak és elért annyit, hogy újra játszhattunk a Várszínházban. Az első este egyben az utolsó is: hiszen tudtuk már, hogy ebben az épületben nem boldogulhatunk. Visszakerülünk a Rottenbiller utcába. Itt most nem Feld papa, hanem Sziklai Kornél a gazdánk, Népszínpadnak nevezik a helyiséget. Jó ideig csak egyfelvonásosokat játszhatunk „tűzbiztonsági szempontból”. Régi közönségünkre már nem számíthatunk, de lassankint az olcsó helyáras munkás-előadások közönsége is gyérülni kezd.

Bánóczi kibéri az Intim-színpad helyiségét (a későbbi Omnia-mozgó). A bért és a színészeket fizetni kell (egyebek közt Lukács Gyuri zsebpénze is erre megy el) — az előadásokat nem lehet megkezdeni, a rendőrségnek egyre újabb tűzrendészeti aggályai támadnak. Laci közben vidéki körutakra viszi a társulatot. Így megélnék valahogy és egyben nagy kultúrmissziót teljesítenek. A *Vadkacsa*, *Nóra*, a *Remény*, *Mária Magdolna*, *Képzelt beteg* — olyan városokban, ahol azelőtt legfőljebb operettet játszottak! De nyilvánvaló, hogy ez a vég . . .

Ady Endre

(Párizs, 1908). Ha színházba nem megyünk, rendesen a Quartier Latin valamelyik kávéházában találkozunk magyar kollégákkal. Múlt este a nálunk néhány évvel idősebb Földessy Gyulával ismerkedtem meg. Együtt indultunk hazafelé egy omnibusz imperiálján. Szép, meleg éjszaka volt. Földessy egy Ady-verset idézett. Elárultam, hogy nem nagy barátja vagyok Adynak. Földessy egyszerre csupa tűz és láng lett és magyarázni kezdte Ady költészetét, szimbolikáját, mitológiáját. Az *alvó csókpalatot* választotta példának. Annyi Ibsen-darab és francia szimbolista költő után most értettem meg, hogyan kell Adyt olvasni. Úgyszólván egyetlen csapásra megnyílt előttem egy olyan világ, amelyről eddig lusta voltam tudomást venni. Döntő éjszaka volt . . .

(1910) Ady Lajos, a költő öccse, kollegám lett a Markó utcában. Óvatos, körültekintő férfiú, kínos pontossággal és szürkeséggel igyekszik ellensúlyozni azt a tényt, hogy rokona a nagy felforgatónak. Büszke arra, hogy óráin, mint irodalomtanár, soha meg nem említi a bátyja nevét.

Mindazonáltal megígéri, hogy megismertet Ady Endrével. A költőnek rajongó tisztelőjévé lettem a párizsi megvilágosodás óta, amelyet Földessynek köszönhetek. Az emberrel kissé félek megismerkedni. Babits Mihállyal, akinek költészetét közelebb érzem magamhoz, könnyű beszélgetni, mint egyszerű, szerény tanárral. Adyt a híre alapján gőgös királynak képzelem. Lélektanilag érdekel, hogyan egyesíti ezt a gőgöt a mecénásoktól elfogadott segítséggel.

. . . Néhány — egyébként jelentéktelen — találkozásunk éppen erre a kérdésre ad választ.

Maga az ismerkedés a híres *Három holló*-ban, az Opera mellett megbúvó éjszakai vendéglőben történik. Belépek az elfüggönyözött különhelyiségbe. Az asztalfőn Ady. Rövidlátó nagy, szép szemét bizalmatlanul, kutatóan hunyorítja össze, amikor az ismeretlen arc megjelenik előtte. De öccse már beszélt rólam; egy pillanat múlva azt a lenyűgözden barátságos arcot látom, azt a magyar-uraz tegezést hallok, amely mindenkinek kijár, aki . . . nem barátja.

Sohasem próbáltam intimitásába befurakodni. Ami keveset megláttam belőle : véletlenül láttam meg.

Egyszer szállásának, a Meteor-szállodának terraszán ültünk késő éjszaka, amíg csak szemközt, a New York palota tornya mellett világosodni nem kezdett az ég. Szilágyi Sándor volt velünk, meg két *bócher*. Isten tudja, honnan kerültek oda. Ady elégedetten hallgatta alázatos, rajongó tiszteletük megnyilatkozását és a *Sirni, sirni, sirni* klasszikus héber nyelvű fordítását, amit az egyik bócher nagy szerénykedve felolvasott. „Nem is hangzik rosszul”. Traktálja a bóchereket cigarettával. Megkínál engem is, de amikor visszakinálom, a világ sűrű kincséért sem fogadná el. (Király : ezúttal néhány *princesas* erejéig.)

Odatéved az asztalhoz Bakti Gyula, a népszerű rikkancs. Ady régen barátkozik vele ; leülteti. Hozzám fordul és rettenetes franciasággal azt mondja :

— Azért érdekel ez a fickó, mert hasonlít hozzám. Nézd, állatias kiadásban az én arcvonásaim.

Megengedi a rikkancsnak, hogy hozasson valamit az ő kontójára. Bakti tejet rendel. Ady megkérdezi : miért nem iszik bort ?

— Nem akarok úgy járni, mint ön, — feleli a rikkancs.

Bennünk meghűl a vér. Adyval soha nem beszélt így senki. Király, de nem az udvari bolondot tartó királyok fajtájából. Semmi érzéke a humor iránt.

Ő szólal meg először a mélységes csönd után :

— Menni, menni! Kifizetni és menni! — azzal odavág Bakti elé a márványasztalra két hatost.

Bakti nem szól semmit ; fölveszi a pénzt, megy és lecsapja az Erzsébet körút kövezetére. Meg kell adni : a legönérzetesebb Ady-hívek közé tartozik. A borfiú sóvár szemmel keresi az elgurult hatosokat. Másról kezdünk beszélni.

Most legutóbb ismét a *Három holló*-ban ültünk együtt. A távozó társaság az Oktogon téren szétvált ; Ady meg én, akik egy irányban laktunk, közös konflisba ültünk. (Nem szeret gyalog járni.) A Meteor előtt megáll a kocsis, Ady kiszáll s amint kezettfogunk, egy ezüst forintost érzek a markomban.

— Légy kegyes kifizetni, — mondja és eltűnik.

Nem szégyellem, hogy nem voltam olyan önréteres, mint Bakti Gyula. Ady Endre ezüstforintosával fizettem ki a kocsit. Hány súlyos pénzcsatában szerzett sebre lehetett balzsam az, hogy : ez a fiatal tanáročka nem mondhatja el, hogy „megkocsikáztattam Ady Endrét!” Udvarias volt, lekötelező volt, *adott* . . .

Ady Endre, boldog vagyok, hogy gyámoltalan passzivitásommal ezt az apró kielégülést megszerezhettem neked. Nyugtázom az ezüstforintost is, egyéb kincsek között, amiket kaptam tőled.

Forradalom és fegyelmi tárgyalás

(1918. nov.). Az iskolától az önképzőkörnek a forradalom megünneplésére rendezett ülésén búcsúztam el. Beszédem most nyomtatásban fekszik előttem, mert a lelkesedő gyerekek engedelmet kértek tőlem, hogy gyorsírói jegyzetek alapján kinyomassák. Megengedtem, mert röstelltem volna megtagadni azt, amit egyszer kimondtam; de akkor már tudtam, hogy olyan szó is kiszaladt a szájamon, amelyet jobb lett volna elhallgatni, bármennyire igaz volt is.

A beszéd tüzesen vádolta a régi, mindenféleképpen elnyomó rendszert ; Habsburg-uralmat, nagybirtokot, reakciós választójogi törvényeket, amelyek a magyar fensőbbség hangoztatásával nyomtak el magyart és nemzetiséget ; a középosztály gyöngeségét, gyáva-ságát . . . es beszéltem az iskolára rákényszerített hazugságról is. Aztán a jövőre tértem át, a szabad emberek önkéntes fegyelmét, az igazság keresését, a komoly tanulást hirdetve. Mindent aláírok ma is ebből a tüzes beszédből — de meghökkentett, amikor a gyerekek viharzó tapsainak előltek (úgy intéztem a dolgot, hogy ezeket a tapsokat a következő, földüket

szónok. már a dobogón állva, a maga üdvözlésének hitte és boldog hajlongással köszönte meg) — félrevon Marczinkó kollegám, — becsületes, kissé konzervatív, de felvilágosodott ember — s azt mondja :

— Minden szép volt a beszédedben, de nem lett volna szabad kimondanod, hogy az iskola hazudott. Így, általánosságban, nem is igaz. De még ha igaz lenne is . . . te most elmegy, de mi itt maradunk. Milyen arccal álljunk a diákjaink elé?

Elpirultam. Beláttam, hogy erre gondolnom kellett volna.

Többi tanártársam nem ilyen őszinte, de azt hiszem, sokan haragszanak rám ezért a mondatért.

*

(1919. szept. 24.) Nyolcra pontosan ott vagyok az iskolában. Az első ember, akivel az iroda előszobájában egymásba botlunk, a nemrég lakáj módra, leeresztett karral hajlongó kongreganista. Félrefordítja a fejét. Ez megerősít abbéli elhatározásomban, hogy nekem mostantól fogva előre köszönjön a római pápa, de még a szentséges asszony is, ha érintkezni akar velem.

Az igazgató — el kell ismerni — változatlan kedvességgel fogad. Hátravezet az ifjúsági könyvtár helyiségébe, ahol egy évvel ezelőtt még korlátlan hatalommal fertőztem diákjaink szellemét ; ott várjak, amíg rám kerül a sor.

Velem együtt várokozik néhány sorstársam : ezek távollétemben kerültek a tanári karba. Egyikük régi ismerős, izgatottan kérdi : mivel védekezem? Tanulni szeretne tőlem. Közlöm vele, hogy nem védekezem : lemondok. Kétségbeesik. Ezt nem teheted meg *velünk!*

Belátom : rontok azoknak a helyzetén, akik magyarázkodva-tagadva-könyörögve készülnek küzdeni a kenyerükért. De rosszkor vár tőlem akárki szolidaritást. Tegnap óta általános undort és megvetést érzek a tanár-fajzat iránt, amely fenékreverősdit játszó iskolatársaimra emlékeztető módon, ugyancsak rövid idő alatt hurcolt el vállán a Capitoliumtól a Tarpéji szikláig. Ha három gyermekemért nem alkuszom meg, sorstársaim is hiába várják tőlem, hogy példámmal könnyebbé tegyem számukra a megalázkodást.

Behívna az irodába. A bejáratnál szemközt valami tizenkét ember ül : ismert nacionalista, klerikális tanárok közt Pintér, az új főigazgató (rá haragszom legjobban : a kongresszus idején még egy táborban voltunk) — és a sor szélén egy feketeképű ember, az iskola egyetlen képviselője : a tornatanár (egyébként egy kéményseprő-privilegium tulajdonosa is, de nem ettől fekete a képe.) Közvetlen kollegáim közt bizonyára ő a legméltóbb annak megítélésére : alkalmas vagyok-e, hogy a jövődő magyar ifjúságot neveljem.

Középen az elnök : Gressler miniszteri tanácsos, a minisztérium képviselője. Csak egyszer láttam eddig. Valami kis ügykörbe szorult a kommün alatt ; Gerőné érdekében jártam nála, hogy engedélyt adjon penziójának seprű és személtapát vásárlására. Akkor igen kedvesen fogadott és most is, kezdettől fogva, észrevehető megbecsüléssel bánik velem. Én mindenestre csak őt veszem tudomásul a társaságból. Belépésemkor tüntetően csak az elnök felé biccentek fejemmel (nem figyelem meg, milyen hatást tesz a szakállam.) Tüstént engedelmet kérek, hogy a két átvirrasztott éjszaka után ülve vehessek részt a tárgyaláson, s ezt készségesen megengedi. A formális kérdések után :

— Elismeri-e a fegyelmi bizottság illetékességét?

— Vannak bizonyos aggályaim az egész tárgyalás törvényességét illetően, de ezek, később kifejtendő okból, közömbösek ; megfelelek minden kérdésre.

— Tessék végignézni a bizottság tagjain. Van-e valaki, aki ellen elfogultsági kifogást emel?

Egy másodperces körpillantás után azt mondom :

— Mindegy. Egészen mindegy. (Vajon hol találnék ma elfogulatlan és nekik is megfelelő bírót a tanárok között, ha szükségem lenne rá?)

Amikor a kérdésekre akarnak térni, megkérem, hogy mindenekelőtt olvashassam fel

„ügynevezett védőíratomat” és a hozzá csatolt nyilatkozatot — ez sok kérdés tárgyalását főlegessé teszi.

Az a céloom ezzel, hogy első pillanattól kezdve lássák : nem állásért, megélhetésért küzdő ember áll előttük.

Az elnök megengedi ; az írást és a lemondó nyilatkozatot felolvasom : én vagyok fölül!

Valóban, meghökkent csend támad, lassan szólalnak meg a kérdezők ; csupa előkészített kérdéssel jönnek, amelyre már tulajdonképpen megkapták a választ.

Többen is firtatják a novemberi beszédet.

Kijelentem, hogy ennek tárgyalása az ő mostani szabályaik szerint sem tartozik ide ; én azonban, amint megmondtam, mindenre felelek. A novemberi beszédben az igazságot mondtam; beláttam, hogy kollegáim szempontjából rosszkor és rossz helyen; egész működéséből ez az egyetlen, amit sajnálok.

Volt-e anyagi hasznom alatti működésomból? (Messzebbre nem mennek vissza, mert Károlyiék alatt mindenki előlépett!)

— Óráimat a rendes honoráriummal megfizették.

(Nem tudják, miért mosolyodom el. Eszembe jut, hogy óradíjaimért, 2400 Koronáért, egy sovány libát vettünk, amely megbűdösödött, mire elfogyaszthattuk volna.)

Lelkileg annyira nem rendezkedtem be védekezésre, hogy sem éjszaka, írás közben, sem most nem jutott eszembe a hazafias célból ingyen megszerkesztett francia memorandum, sem a fizetett brosúra elhárítása.

Hogy miért vállaltam az egyetemet? Utaltam írásomra : — Mert ott szabad voltam. Egy túlbuzgó bizottsági tag Babits Mihálynak egy mondatát kéri számon tőlem, az *Új Világ*-ban megjelent cikkéből. — Kollega úr főmunkatársa volt a lapnak . . .

A túlbuzgó tagot biztosítom, hogy vállalom a felelősséget mindenért, amit én tettem és mondtam, de Babits Mihály van olyan ember, hogy megfeleljen a maga írásáért.

Az áprilisi beszédéről a tornatanár kérdez. „Emlékszü?” — mondja tegezve, kedves tájshólásában. Fekete képét nem látom ; mereven az elnökre nézek és hallgatok, amíg ő meg nem ismétli a kérdést. Neki elmondom, milyen csalódás volt nekem, hogy — mikor a reál tanárai hálások voltak ugyanezért a beszédért — éppen azok értettek félre, akiknek kedvéért az egész szerepet elvállaltam. Most nyugodt hangon mondom el, de hamarosan — először és utoljára — kirobban belőlem a keserűség.

Az utolsó kérdés : miért írtam nyilatkozatomban, hogy a mostani időkben nem akarok tanítani?

Nyugodtan kezdek válaszolni, de amint felsorolom mindazt, amit a keresztény és nemzeti jelszavakat hangoztató reakció bűneiről már Szepezden és tegnap Pesten hallottam, felállok és hangosan kiáltom :

— Ha az a magyarság, aminek nevében ma égetnek, gyilkolnak és ártatlan embereket kenyerüktől fosztanak meg, akkor én nem vagyok magyar! Ha az a kereszténység, aminek nevében ma a szabad gondolatot elnémítják és egy emberfajtát üldözöbe vesznek : én, aki egész életemben Krisztus tanítványának éreztem magamat, nem vagyok többé keresztény !

A dermedt csöndben körülnézek és most meglátom a tornatanár fekete képét. Valóságos düh fog el, nem tudok két nap óta feszülő idegeimen uralkodni ; ki-kicsukló hangon, szinte ordítva mondom :

— És hová mennék; ha akarnék is tanítani? Ezek közé — és egyenesen rámutatok a tornatanárra — akikben annyi tisztesség sincs, hogy tisztességes ember intencióit elképzelni, megérteni tudják? Hát ha utcát kellene is söpörnöm, akkor sem tenném.

Őszintén csodálom, hogy az elnök rendre nem utasított. Csönd volt. Még egy-két formáság, elolvasom és aláírom a jegyzőkönyvet ; elmehetek. Udvariasan bólintok az elnöknek, ő vissza. Tőlem telhetően kiegyenesedve, főlsegett fejjel fordítok hátat a társaságnak és megyek ki — a semmibe.

Lexikon-szerkesztés

(1926—1927). Óriási munkám akadt: *Irodalmi Lexikont* szerkeszttek Győző Andor könyvkereskedő-kiadónak. Fordításra alig van időm. (Közben, igaz, egy hét alatt lediktálom, délelőtt és délután más gépírónőnek, este korrektúrát csinálva, Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című regényét. A munka sürgős a *Dante*-nak, mert a német eredetiből naponta 1500 példány kél el Budapesten. Két héttel azután, hogy munkához fogtam, kiszedve, kinyomva, befűzve megjelenik a magyar fordítás... (Egyebekben a *Dante* másfél éven át ingyen adja lektori fizetésemet: a lexikon szerkesztése minden időmet elveszi.

Győzőt ismertem még tanár-koromból: Vilmos császár úti könyvkereskedése a Markó utcai gimnázium rendes szállítója volt. Nagy darab ember, hosszú és vastag szőke bajuszt visel, meglehetősen a nézése. Amikor feljön hozzám, hogy tervét előadja, először megkérdezem: tudja-e, milyen viszonyban vagyok a hivatalos tudománnyal? Milyen kritikákra számíthatok? Mindezt tudja — és mégis hozzám fordult.

Valószínű, hogy munkatársaimat akarva sem toborozhatnám a hivatalos tudomány gárdájából. De eszem ágában sincs, hogy ezekhez az urakhoz forduljak. Azt a szerény honoráriumot, amit lexikon-cikkek írásával meg lehet keresni, jórészt elcsapott vagy félreállított embereknek juttatom.

De más, szokatlanabb támadási felülettel is megajándékozom a kritikát: azzal a gondolatommal, hogy ez a lexikon nemcsak adatokat, hanem értékelést is fog adni. Fűt az a vágy, hogy — ha már iskolában nem taníthatok — tízezer olvasó gondolkozására, ízlésére hassak. Bízom abban, hogy munkatársaim ugyanazt a humánus és haladó gondolkozást szolgáltatták meg a lexikonban, amely az én cikkeimből fog sugározni.

És nekilátok a hatalmas munkának, ötven dolgozótársal és hű tanítványom, Hász-Juhász Vilmos segédszerkesztő segítségével. Megértének, jól dolgoznak, az elolvasni való anyag napról napra jobban a fejem fölé nő...

Ha ráérnék, közben megszerkeszthetnék egy másik lexikont is: az emberi hiúság enciklopédiáját. Hihetetlen, mily fontos az irodalom véglényeinek, hogy író voltukra egy lexikon ráüsse a pecsétet. Levelek, valóságos folyamodványok érkeznek hozzám (miniszterpapíron, néha a „méltóságos” címet sem sajnálva tőlem) — protektorok keresnek föl, csak azért, hogy X vagy Y, akinek egy lírai füzete megjelent valamikor, vagy vigjátékát adták elő Sárkeresztúron, bekerüljön a lexikonba. Amikor már Győző boltjában korrigáljuk a hasábokat, valóságos írók is jelennek meg a színen, lapozgatni kezdenek a hasábok közt, kíváncsiak, mit, mennyit, hogyan írtak róluk vagy egyik-másik író társukról, sértődések, reklamációk, pletykák... Egy pedagógiai író halálra sértődik a *másiknak* kijutott dicséző jelző miatt. Kanapépörök lesznek abból, hogy ez harmincöt sort kapott, *amaz* csak harmincat. Ki kell adnom a jelszót, hogy „nem röffel mérjük az írói nagyságot” — de ez a jelszó egy sértett keblet sem nyugtat meg.

Mindezeknél nagyobb baj, hogy a derék, lelkes Győzőnek évés közben megnőtt az étvágya és bele akar zsúfolni a lexikonba mindent, ami nyomtatásban megjelent, matematikától teológiáig. Egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy túljárunk a tervezett terjedelem kétszeresén s még egyre özönlének a különböző tudomány-szakokról megrendelt cikkek. Csak hogy Győző már régen meghirdette az előfizetést, egy ötven íves kötetre. Az árat nem változtathatja meg, egy kötetbe pedig ezt az anyagot bepréselni nem lehet.

Amikor már azt hittük, hogy készen vagyunk — 926 augusztusában, Lujzi születése napján, Kisbaconban megírtam a lexikon előszavát is — akkor kezdődik a legszörnyűbb munka: a már kiszedett szöveg alapos megrövidítése. (A honorárium elfogyott, a munka nem.) Hárman izzadunk Győzővel és Juhással: belátjuk, hogy nagy operációra van szükség, apró kihagyásokkal, rövidítésekkel nem megyünk semmire. Juhász tanácsára elhatározzuk, hogy a külföldi irodalmakból kihagyunk mindent, ami nem szépirodalom vagy esztétika...

A kötet így is 77 iv lesz 50 helyett, rettentően vastag. A nagy és fájdalmas operáció természetesen még több alkalmat ad a támadásra . . .

De még nem tartunk a támadásoknál. A könyv megjelenése előtt Győző nekilát a reklámozásnak. Máskor minden krajcárt megnéz, óvatos és takarékos üzletember, de most dobálja a pénzt. (Akárcsak a *Dante*, amely szintén hihetetlen összegeket fordít könyvei ügyes reklámozására.) Drágán megfizetett cikkeket közöltet a napilapokban. A cikkek ravasz címe felkelti az olvasó érdeklődését, s csak a vége felé fordul a beszéd sora a megjelenendő lexikon kiváló tulajdonságaira. Miklós sógor, aki idegesen vigyáz arra, hogy be ne ugrassák, bosszankodva mondja el, hogy végigolvasott egy ilyen cikket s csak akkor jött rá, hogy ezúttal túljártak az eszén. Megvallottam neki, hogy a cikket én írtam. Nem is egyetlen ilyen művem volt. A bennem lappangó humorista jó területet talált itt. És Győző nemcsak a lapoknak fizetett bőkezűen, a cikkeket is jól honorálta, sokkal jobban, mint a lexikon anyagát . . . És a korrigálás, kurtítás nagy ráfizetését nem tudtam mással ellensúlyozni, mint ezeknek a cikkeknek kiagyalásával . . .

De egyszer csak véget értek az aranjúezi szép napok : a könyv megjelent. Az első példányt magammal vittem valami klubestére, ahol sok író és íróféle volt jelen. Letettem az asztalra és messziről figyeltem az embereket, akik lapozgatni kezdték. Percek is alig teltek el : láttam, amint valaki dühösen lecsattantja az asztalra. — No, ez nincs benne —, gondoltam magamban. Még aznap este egyenesen nekemtámadt egy idős baloldali újságíró, aki néhány ifjúkori regénye alapján (én most hallottam róluk először) reklamálta a lexikon-halhatatlanságot. — Lesz rá gondom — jelentette ki —, hogy az olvasók is megtudják, milyen lelkiismeretlenül szerkesztették ezt a lexikont!

Volt is rá gondja. És mert megsértett, kimaradt félírók minden oldalon vannak : jobb- és baloldal megható egyértelműséggel indult rohamra a lexikon ellen. A jobboldal, természetesen, világnézeti alapon. Elég a munkatársak névsorát elolvasni — nyilvánvaló, hogy a kommunista tigris támadásáról van szó. És ha akadnak is jó cikkek a lexikonban — ismerte el lovagisan az egyik Császár-fióka — mit törődünk azzal, hogy az ellenünk törő tigris bundájának szép a csikozása?

A baloldal viszont nem látta meg vagy nem akarta látni, hogy a könyv egyetlen hatalmas támadás a keresztény kurzus esztétikája és irodalompolitikája ellen. Egyáltalán nem beszélt arról, mi *van* a könyvben ; a kimaradottakat hánytorgatta — köztük sok olyant, akit a nagy operáció során vérző szívvel hagyunk ki, de még több olyant, akinek lexikonban semmi helye nem volt. A *Nyugat*, amelynek számos vezető munkatársa — köztük Babits és Schöpflin — dolgozott a lexikonba, támadást közölt ellene azon az alapon, hogy (tájékozatlanságból) a csehszlovákiai magyar irodalom ismertetését — egy odaváló jobboldali emberre bíztuk.

Egyik keresztény-nemzeti lapban olyan — valótlanágoktól hemzsegő, gyanúsító és rágalmozó cikk jelent meg, hogy arra már válaszolni kellett. A választ én írtam — levél formájában. Nagyjából így kezdődött :

„Uram — vagy mélyen tisztelt Nagyságos Asszonyom!

Bocsásson meg a bizonytalan megszólításért. De a cikk, amelyre válaszolnom kell, névtelenül jelent meg. Sajátságos, hogy most, amikor minden hatalom az Önök kezében van, a semmiféle hatalommal nem rendelkező elcsapott tanár ellen írott cikkek rendszerint névtelenül jelennek meg. Ez erősít meg abban a föltevésben, hogy támadóim — *nem férfiak*.”

Győző hiába házalt a cikkel azoknál az újságoknál, amelyek a reklám-cikkeket közölték. Egyik végül — a rendes díjszabás mellett — hajlandó volt a *Nyílt tér* rovatban közölni. Így jelent meg. „Uram” vagy a „nagyságos asszony” nem lépett ki névtelenségéből, tehát lovagias folytatása nem lett az ügynek . . .

Nem teszek fogadalmat, hogy lexikonba nem dolgozom többé. Végére, ha Apám kalendáriumokat szerkeszthetett a gyermekei cipőjéért . . . De arra megesküszöm, hogy lexikont nem szerkesztek!